

leme alınmış manzumeler de vardır. Hamâmîzâde şiirlerinde Nedîm gibi dersten uzak bir dünya görüşü, şen, neşeli, coşkun bir söyleyiş biçimi sergilemiş, yer yer günlük meselelere de temas etmiştir. Şair ayrıca divan edebiyatından gelen pek çok mazmunu şiirlerinde ustaca kullanmış, halk dilindeki atasözü ve deyimlere bolca yer vermiştir. Divanın sonunda bulunan on dokuz kıta atasözlerinin nazma çekilmesinden meydana gelmiştir. Hamâmîzâde, hece ile yazdığı "Bir Destan" başlıklı mizahî manzume dışında bütün şiirlerinde aruz veznini başarılı bir biçimde kullanmıştır. Eser bir giriş ve lugatçe ile birlikte, *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divânı* adıyla Mustafa İsen ve Rıdvan Canım tarafından yeniden yayımlanmıştır (Ankara 1989). 4. *Bilmeceler* (İstanbul 1930). Eserin başında Mehmed Halid'in (Bayrı) altı sayfalık bir önsözü yer alır. Kitaptaki 772 bilmecenin 561'i bizat Hamâmîzâde tarafından Trabzon'da derlenmiş, diğerleri çeşitli yörelerden ve kaynaklardan alınmıştır. Eser folklor konusunda ilk metotlu derleme örneğidir. 5. *Baba Sâlim* (İstanbul 1930). Eserde halk şairi Baba Sâlim'in hayatı ve sanatına dair bir bölümden sonra şiirlerinden on koşma, bir destan, beş mizahî koşma, bir sâkinâme ve bir mizahî destana yer verilmiştir. 6. *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitâbi Hamdi Efendi ve Yayınları* (İstanbul 1947). Trabzon'daki sahaflar, dükkânlarının yerleri gibi konuların ardından kitapçı Hamdi Efendi'nin hayatı ve kitapçılığı üzerinde durulmaktadır. Türünde ilk başarılı örnek kabul edilen eserde Hamdi Efendi'nin yayımladığı kitapların açıklama künyelerinin yer alması ayrıca önem taşımaktadır. 7. *Lâf Olsun Diye* (İstanbul 1949). Hamâmîzâde'nin nüktelerinden ibaret olup yazarın oğlu tarafından yayımlanmıştır. Eserin başında Ali Nihat Tarlan'ın "Hamâmîzâde İhsan'da Nükte ve Zerafet", İbrahim Alâeddin Gövsa'nın "Nükte ve Hamâmîzâde", Ercüment Ekrem Talu'nun "Bir İki Söz de Benden" başlıklı yazıları ve Rusûhî Baykara'nın sekiz mısralık bir tarih manzumesi yer almaktadır. 8. *Ömer Hayyâm Rubâileri* (İstanbul 1966). Önsözünü Ali Nihat Tarlan'ın kaleme aldığı eserin başında Rıza Tefvik Bölükbaş'ın, müellifin ve oğlu Orhan Hamami'nin bazı açıklamaları bulunmaktadır. Eserdeki 336 rubâinin Farsça metinleri hattat Kemal Batanay tarafından yazılmıştır.

Hamâmîzâde bunlardan başka lisele-
rin ikinci sınıfları için *Türk Edebiyatı Nu-*

muneleri (İstanbul 1926, Hıfzı Tefvik [Gönsay] ve Hasan Âli [Yücel] ile birlikte), *rüşdiyeler için yazı örnekleri ihtiva eden Kâtip* (İstanbul 1927) ve ticaret mektepleri için *Tüccar Kâtibi* (İstanbul 1339), *Ticarî Muhaberat* (I-II, İstanbul 1942, Ahmet Hamdi Varal ile birlikte), *Ticarî Neşriyat* (İstanbul 1950, Ahmet Hamdi Varal ile birlikte) gibi ders kitapları yazmıştır.

Ayrıca tamamlanmış otuzun üzerinde eseri bulunan Hamâmîzâde'nin on dört kadar eseri de yarım kalmıştır (henüz yayımlanmamış olan bu eserler hakkında geniş bilgi için bk. Kayaoğlu, s. 102-105; İsen – Canım, s. 15-16; AA, V, 1471). Müellifin Trabzon ve İstanbul'da yayımlanan pek çok gazete ve dergide çıkan yazıları ise henüz toplanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hamâmîzâde [Mehmed] İhsan, *Lâf Olsun Diye*, İstanbul 1949, s. 158-159; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 691-693; Mustafa İsen – Rıdvan Canım, *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divânı*, Ankara 1989; "Acı Bir Kayıp", *Cumhuriyet*, İstanbul 12 Mayıs 1948; "Elim Bir Ziyâ: Hamâmîzâde İhsan Vefat Etti", *Tasvir*, İstanbul 12 Mayıs 1948, s. 1; "Büyük Bir Kayıp: İhsan Hamâmî Vefat Etti", *Vakit*, İstanbul 12 Mayıs 1948, s. 1; "Hamâmîzâde", *En Son Dakika*, İstanbul 13 Mayıs 1948, s. 1; Ercüment E. Talu, "Hamâmîzâde İhsan", *Son Saat*, İstanbul 14 Mayıs 1948, s. 2; Hikmet Münir, "Hamâmîzâde de Gittii", *Vakit*, İstanbul 14 Mayıs 1948, s. 2; İbrahim Alâeddin Gövsa, "İhsan Hamâmî", *Yedigün*, İstanbul 29 Mayıs 1948, s. 8; "Acı Bir Kaybımız", *Bilgi*, sy. 113, İstanbul 1948, s. 30; İ. Gündoğ Kayaoğlu, "Hamâmîzâde İhsan ve Hayatı, Eserleri", *Müteferrika*, sy. 7, İstanbul 1995, s. 97-105; Cemaleddin Server, "Hamâmîzâde İhsan", AA, V, 1470-1471; "Hamâmîzâde İhsan", TA, XVIII, 426-427; Mustafa Uzun, "Hamâmî, Mehmed İhsan", TDEA, IV, 79-80; Muhittin Serin, "Batanay, Kemal", DİA, V, 140.

MUSTAFA UZUN

HAMÂMİZÂDE OSMAN BEY

(bk. OSMAN BEY, *Hamâmîzâde*).

HÂMÂN

(هَامَان)

Kur'an'da Hz. Mûsâ dönemindeki
Firavun sarayının
bir yetkilisi olarak anılan kişi.

Hâmân adı Kur'an-ı Kerim'de altı âyette Firavun'la birlikte zikredilmektedir (el-Kasas 28/6, 8, 38; el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/24, 36). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Allah Hz. Mûsâ'yı âyetler, mucizeler ve delillerle Firavun, Hâmân ve Kârûn'a göndermiş, fakat onlar Mûsâ'yı "çok ya-

lanıcı bir sihirbaz" diye suçlayarak tebliğini reddetmişlerdir (el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/23-24). Hatta ilâhlık iddiasında bulunan Firavun, Mûsâ'nın kendisini yüce Allah'ı kabule davet etmesi üzerine kavminin ileri gelenlerine, "Sizin için benden başka bir tanrı tanımıyorum" demiş, Hâmân'dan da Mûsâ'nın tanrısına ulaşip O'nu bulmak için kendisine bir kule yapmasını istemiştir (el-Kasas 28/38; Gâfir 40/36-37). Nihayet Kârûn, Firavun ve Hâmân günahları sebebiyle cezalandırılmıştır (el-Ankebût 29/39). Kur'an'da adı geçen Hâmân, Hz. Mûsâ'nın muhaptap olup mücadele ettiği Firavun'un veziri veya onun sarayındaki önemli şahsiyetlerden biri ya da Amon kültürünün başrahibi olmalıdır.

Hâmân adı Ahd-i Atîk'in Ester kitabında, İran Kralı Ahaşveroş'un (İbrânîce'de Ahasuerus, Latince'de Assuerus, Grekçe'de Xerxès) veziri olarak geçmektedir. Buna göre Hâmân imparatorlukta bütün yahudilerin öldürülmesini planlamış, bu konuda kraldan izin almış, fakat yahudi asıllı olan kraliçe Ester'in son andaki müdahalesi üzerine yahudilerin yerine onların düşmanları katledilmiş, vezir Hâmân da oğullarıyla birlikte asılmıştır (Ester, 7/10; 9/7-10).

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Hâmân ile Ahd-i Atîk'teki Hâmân aynı şahıs değildir; çünkü bunlar farklı yerlerde ve farklı asırlarda yaşamıştır. Bazı şarkiyatçılar, Ahd-i Atîk'te anlatılan olayları ve şahısları gerçek kabul ederek Kur'an'ın yanlış bilgi verdiğini ve Pers kralının veziri olan Hâmân'ı Firavun'un veziri olarak göstermekle bu iki olayı ve dönemi birbirine karıştırdığını iddia etmektedirler (EJ² [Fr.], III, 112; Horovitz, s. 149; Jeffery, s. 284; Syed, *Journal of the Research Society*, XXVI/3, s. 38-42). Halbuki Ester kitabının yazarı ve yazılış tarihi hakkında kesin bilgi bulunmadığı gibi anlatılan olayların gerçekliği de şüphelidir. Ester kitabında anlatılanların milâttan önce V. yüzyılda İran'da vuku bulmuş gerçek olaylar olduğunu kabul edenlerin yanında birçok araştırmacı, bu olayları Babilonya ve Elam ilâhları arasındaki mitolojik mücadelenin bir yansıması olarak düşünmektedir. Bunlara göre Hâmân ismi Elamlılar'ın ilâhı Humman'ı (Hamman) ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar da Hâmân'ın Purim bayramıyla ilgili hayali bir kahraman olduğunu söylemektedir (IDB, II, 516). Şuşan (Suse) krallık sarayının ve İran'ın yönetimine dair Ester kitabında verilen bazı bilgilerin doğru olmasına karşılık hayali olayların da yer aldığı

ileri sürülmektedir. A. Bentzen bu kitabı "tarihî roman" olarak nitelendirmiştir (NDB, s. 243). Ester kitabında adı Ahaşveroş olarak geçen İran kralının I. Xerxès (m.ö. 486-465) olduğu kabul edilir. Herodotos'un verdiği bilgiye göre kraliçenin adı da Amestris'tir. Bu krallık dönemine ait yıllıklarda Ester kitabında adı geçen kraliçe Vaşti ve Ester'den hiç söz edilmez. Esasen Ester kitabının yahudi kutsal kitabına alınması da uzun tartışmalar sonucunda gerçekleşmiştir (*l'Ancien Testament*, s. 645). Tarihî gerçekliği tartışmalı olan bir bilgiyi esas alıp Kur'an'daki bilgileri ona göre değerlendirmek yanlıştır. Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği Hâmân'ın Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen Hâmân'la isim benzerliği dışında bir alakası yoktur.

Kur'an'da adı geçen Hâmân'ın kimliği ve göreviyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Mûsâ'nın Firavun ve Kârûn'la birlikte Hâmân'a da gönderildiğini ifade ettiğine göre Hâmân önemli bir şahsiyettir. Diğer taraftan Firavun'un ondan bir kule yapmasını istemesi, Hâmân'ın Mısır yönetiminde Firavun'dan sonra gelen ona çok yakın bir kişi olduğunu gösterir. Bundan hareketle Hâmân'ın başvezir olduğu ileri sürülmüşse de (*Â*, V/1, s. 178) Kur'an'da (Gâfir 40/24) onun vezirliğinden söz edilmemektedir. Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği "firavun" bir şahıs ismi olmayıp kralın ikâmetgâhının adı ve kralın unvanı olduğu gibi (bk. FİRAVUN), "hâmân"ın da bir şahıs ismi olmaktan çok Amon kültü rahiplerine verilen bir unvan olması muhtemeldir. Amon XI-XII. sülâleler döneminde millî ilâh, XVIII-XX. sülâleler döneminde ise Mısır'ın en önemli ilâhi olmuştur. Bu ilâhın adı Aman, Amen, Amon, Ammon, Amun, Haman, Hammon gibi değişik şekillerde söylenmekte, onu temsil ettiği kabul edilen başrahip de tanrının müşahhaslaştırılmış şekli olarak düşünüldüğünden aynı adla anılıyordu (Syed, *Journal of the Research Society*, XXVI/3, s. 44). Amon kültünün iyice yerleşip yaygınlaştığı dönemlerde Amon rahipleri de nüfuzlarını arttırmışlardır. Amon'un gücü onu temsil eden başrahibi de güçlü kılmaktaydı. Bir kitâbede ondan ülkenin en önemli malî memuru, hazînedar anlamında "iki tahlil ambarının gözcüsü" olarak bahsedilir. Amon bütün orduların kumandanı idi. Maliyenin yanında tanrılara adanan binaların yapımı da onun kontrolünde bulunuyordu (J. Breasted, s. 520). III. Tutmozis, sahip olduğu zen-

ginliklerin büyük bir kısmını Amon tapınağına bırakmış, bu sebeple Amon rahipleri zenginleşmiş, etkinlikleri daha da artmıştır. Din adamları, zenginliklerine paralel olarak siyasî görevleri de ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Amon başrahibi Menheperrâ-Seneb, bütün Mısır ilâhlarının başrahibi olduğu gibi kraliyet hazinesinin ve devlete ait her türlü inşaat işlerinin de idaresini eline almıştır. IV. Tutmozis döneminde Amon başrahibi bütün Mısır tanrılarının ruhan sınıfları üzerindeki itibarını kaybetmişse de II. Ramses devrinde Amon rahipleri dinî görevlerinin yanında siyasî ve içtimâî yetkilerle de donatılmıştır.

Amon'un başrahibinin işlerin yöneticisi, mabedle ilgili inşaat faaliyetlerinin sorumlusu olması ile, Firavun'un Hâmân'dan bir kule inşa etmesini istemesi arasında bir ilgi bulunmalıdır. Esasen bugün Kur'an'daki yazılış şekliyle Hâmân isminin Eski Mısır'da bir kişi adının tam bir harf çevirisi olduğu anlaşılmıştır ve söz konusu adın hiyeroglif imlâsı bilinmektedir. Bu kişinin "taş ocakları işçilerinin şefi" olup inşaat işlerinden sorumlu en yetkili şahsın bu şekilde adlandırıldığı tesbit edilmiştir (Bucaille, s. 229-231). Şu halde Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hâmân bir şahıs adı veya Amon rahiplerinin kullandığı bir unvandır ve inşaat işlerinden sorumlu en üst düzeydeki yetkiliyi ifade eder. Mısır tarihinde de bu görevin Amon başrahibine ait olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 405; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 185; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 249-288; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 238-250; W. M. Flinders Petrie, *Religions of Ancient Egypt*, London 1908, s. 30; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin 1926, s. 149; A. Moret, *Histoire Ancienne*, Paris 1929, II, 500; J. Breasted, *A History of Egypt*, New York 1950, s. 520; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, Cairo 1957, s. 284; NDB, s. 243; M. Newman, "Haman", *IDB*, II, 516; L. Marraccio, *Arabic Text with Latin Translation of the Quran Together with Refutations*, Padua (Italy) 1968, s. 526; *Introduction à la Bible: l'Ancien Testament*, Paris 1973, II, 645; Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa*, İstanbul 1992, bk. İndeks; M. Bucaille, *Moïse et Pharaon*, Paris 1995, s. 229-231; Sher Mohammad Syed, "Hâmân in the Light of the Qur'an", *HI*, VII/4 (1984), s. 83-92; a.m.f., "Historicity of the Hamans Mentioned in the Quran and the Bible", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XXVI/3, Lahore 1989, s. 35-59; J. Eisenberg, "Hâmân", *Â*, V/1, s. 178; B. Porten, "Haman", *EJd.*, VII, 1222-1223; G. Vajda, "Haman", *EP* (Fr.), III, 112.

ŞABAN KUZGUN

HAMÂSE

(الحماسة)

Arap edebiyatında kahramanlık şiirleri ve bu adla düzenlenen antoloji türü.

Sözlükte masdar olarak "din konusunda şiddetli, sert ve yaman olmak" anlamına gelen hamâse (hamâs) kelimesi "kahramanlık, yiğitlik, cesaret ve atılganlık" mânâsında da kullanılır. Arap edebiyatında kahramanlık şiirlerine hamâse yanında "eş-şî'rü'l-hamâsî" (poésie héroïque/épique) adı da verilir. Bu tür şiirlerin gelişmesi her millette görüldüğü gibi Araplar'da da savaşa bağlı bir olaydır. Hamâse şiirlerinde savaş ve intikam duygusunu tahrik, mertlik ve yiğitlik gösterisi, savaş taktikleri, ölü ve yaralıları ile savaş meydanları, zafer ve hezimet bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Bu sebeple hamâseler bir tasvir türü olduğu kadar şairin kendi duygularını dile getirmesi bakımından da lirik şiir (eş-şî'rü'l-gınâf) sayılır. Ayrıca hamâse, şairin, kabilesinin veya savaşçıların yiğitliğiyle övünmesi bakımından fahr ve medihle, savaşta ölenlerin kahramanlık ve faziletlerinin dile getirilmesi açısından mersiye ile (risâ), düşmanın yerilmesi itibarıyla de hicivle (hicâ) iç içe olan bir şiir türüdür. Savaşın başlangıcını, seyrini, sebep ve sonuçlarını kapsayan hamâse, sadece savaş alanında geçenleri tasvire hasredilen savaş şiirinden (şî'rü'l-harb) ayrılır. Hamâse terimi önceleri destanı da içine alırken daha sonra destan anlamında melhame (çoğulu melâhim) kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Diğer milletlerde destan veya tiyatro şeklinde ortaya çıkan bu tür Araplar'da lirik şiir olarak zuhur etmiştir.

Câhiliye devri hamâsî şiirin altın çağı sayılır. Çünkü Arap kabileleri arasında savaş, baskın ve talanlar, komşu ülkelerle (İran ve Bizans) çatışmalar hiç eksik olmazdı. "Eyyâmü'l-Arab" adı verilen bu savaşlar kahramanlık, ahde vefa, savaşta sebat etme vb. temalar halinde şairlerin şiirlerine yansiyarak Arap şiirinde hamâse, medih ve hicâ gibi edebî türlerin doğmasına yol açmış; Meymûn b. Kays el-A'sâ, Antere, Âmir b. Tufeyl, Hansâ ve Hassân b. Sâbit gibi şairlerin yetişmesinde temel etken olmuştur. Şeybânîler'in reisi Bistâm b. Kays, Kinâne'nin süvarisi Rebîa b. Mükeddem, Düreyd b. Simme,